

KRSTIONICA KNEZA VIŠESLAVA I NJEGOVO MJESTO U KRONOLOGIJU HRVATSKIH VLADARA

Vladimir Posavec

Malo je koji materijalni spomenik hrvatske prošlosti ranoga srednjega vijeka uza se vezao toliko pitanja, kontroverzi, suprotnih stavova i mišljenja poput kamene krstionice koju sam natpis što je na njoj uklesan datira u vrijeme kneza Višeslava. Upravo stoga što bi ova krstionica mogla dati odgovore na iznimno važna, a još neriješena, pitanja hrvatske prošlosti, gotovo da i nema eminentnijega povjesničara srednjovjekovne povijesti Hrvata koji se nije dotakao kompleksne problematike vezane uz ovaj lijepi spomenik. Ključ je rješenja, dakako, u dataciji same krstionice, a time i vremena vladanja kneza Višeslava o kojemu u drugim, do sada poznatim, sačuvanim povijesnim izvorima ne postoji ni jedan spomen.

Osim što u izvorima nije do sada među hrvatskim vladarima poznat knez Višeslav, ni sam tekst natpisa ne daje nikakvih indicija da se govori o hrvatskome knezu. "Kako je provenijencija krstionice i njezina tradicija sve do sredine VIII st. nepoznata, to taj kameni spomenik gubi za nas vrijednost kao siguran izvor za pokrštavanje Hrvata početkom IX st.", zaključuje N. Klaić.¹ Ali, ako tekst natpisa doista i ne daje uporišta za tvrdnju da se radi o hrvatskome knezu, on isto tako ne tvrdi da se o hrvatskome knezu ne radi. Stoga bi ovakav zaključak N. Klaić trebalo kritički preispitati.

Otkako je krstionica 1853. g. iz kapucinskog samostana Redentore na Giudecchi u Veneciji prenesena u muzej Correr, tako reći preko noći rasplamsale su se polemike o njezinome podrijetlu i vremenu nastanka. Ne manje važno pitanje bilo je i tko je i u koje je vrijeme vladao knez spomenut na krstionici. Kulturnoj javnosti krstionicu je prvi predstavio E. Cicogna, na čiji su je nagovor kapucini i darovali muzeju, objavivši članak o krstionici u lokalnome listu "Gazzetta di Venezia".² Koncentriravši pažnju na kneževu

¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971., 198. U svojemu kasnijem djelu *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990., 45 i bilj. 21, N. Klaić je još oštrija, pa Višeslavova krstionica uopće "... gubi za nas vrijednost kao izvor za pokrštavanje Hrvata. Iako treba priznati da njezina tvrdnja kako nije moguće dokazati da je krstionica nastala ili bila u upotrebi na hrvatskome političkom području ima osnove, ipak bi već i to što je bila nađena u Veneciji trebalo biti dovoljan argument za činjenicu da je, ako već nije nastala na hrvatskome području, u svakome slučaju na njemu ili bila u upotrebi, ili je za hrvatsko područje rađena. Malo je, naime, vjerojatno da bi Mlečani takav kameni spomenik mogli donijeti s područja na kojemu se nije rasprostirala njihova vlast. Ovo otvara nova pitanja. O odgovorima, na žalost, možemo samo nagađati zbog pomanjkanja relevantnih podataka".

² *Gazzetta di Venezia*, br. 102, 1853.

ime Cicogna je pretpostavljao da bi se u natpisu moglo raditi o ruskim knezovima Ysiaslafu ili Vzeslafu. U drugome venecijanskom listu "Vaglio"³ replicirao mu je anonimni autor potpisan inicijalom "F" koji je, predstavivši se kao poznavalac hrvatskoga jezika, ustvrdio da riječ "Wissasclavo" znači "viša glava" i da je ta riječ sinonim za riječ "dux". Na polemiku u venecijanskim listovima reagirao je Zadraniin G. Ferrari-Cupilli u listu "Osservatore Dalmato"⁴, te upozorio da u imenu "Wissasclavo" treba vidjeti nekoga hrvatsko-dalmatinskoga kneza.

Zainteresiravši se za krstionicu I. Kukuljević je svoja prva opažanja objavio na tri mjesta⁵ i iznio mišljenje da se u natpisu radi ili o srpskome knezu Vojislavu ili, pak, o zahumskome knezu Višeslavu. Kasnije se opredijelio za mišljenje o zahumskome "velikom županu" Višeslavu.⁶ Sve iznesene teze objavio je 1859. g. u katalogu muzeja Correr upravitelj Lazari.⁷ U dosadašnjim raspravama postavljene su i tri teze o mjestu nastanka krstionice. Prema prvoj, krstionica je bila izrađena u Veneciji da bi tu i ostala, a po drugoj je izrađena u Veneciji za nekog naručioca. Po posljednjem mišljenju bila je izrađena negdje drugdje, pa potom donesena u Veneciju. No, 1860. g. u časopisu "La Voce Dalmatica"⁸ iznio je Ferrari-Cupilli novo mišljenje na temelju proučavanja danas izgubljenoga rukopisa "Anonim Filippi" napisanoga krajem 18. st.⁹ Djelo je sadržavalo opis rušenja baptisterija ninske katedrale 1746. g., a nastalo je pedesetak godina nakon toga događaja. Po Ferrari-Cupilliju, u rukopisu je dan opis baptisterija. U njegovoj je sredini bio ukopan kameni zdenac (vasca) do kojega se silazilo preko pet stuba. Prilikom rušenja netko je kriomice iz Nina odnio kamenu posudu (vasca) "s isklesanim grbovima i natpisima". Ferrari-Cupilli zaključio je da bi ta kamena posuda mogla biti identična s krstionicom iz muzeja Correr. Njegove teze prihvatio je i F. Rački, no, pokušavajući Višeslava vremenski smjestiti među do tada poznate hrvatske vladare i istovremeno vodeći računa o spominjanju svećenika Ivana poznatog iz papina pisma upućena knezu Branimiru, našao se u neprilici. Zato je Višeslava smjestio između Muncimira i Tomi-

³ Vaglio, br. 33, Venezia 1853.

⁴ Osservatore Dalmato, br. 135, 24. 08. 1853.

⁵ Narodne novine, Zagreb 1853, br. 217; Corriere italiano, br. 50, Beč 1854; Izvjestje načelnika društva g. I. K. S. o svom putovanju u Mletke i Beč god. 1853, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku III, 336.

⁶ Isti, Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV, 1857, 391.

⁷ V. Lazari, Notizia delle opere d'arte e d'antichità della raccolta Correr, Venezia 1859.

⁸ G. Ferrari-Cupilli, Su d'un antica vasca battesimale del Museo Correr di Venezia, La Voce Dalmatica, Anno I, br. 22, 27. 10. 1860., 175-178. Ovaj je članak objavljen bez ikakvih izmjena u La Domenica, br. 22 i 23, Zadar 1890.

⁹ Za rukopis "Anonim Filippi" v. H. Morović, Jedan nestali izvor za kulturnu povijest grada Zadra, Zadarska revija, god. IV, 1952, 36-43. Po Ferrari-Cupilliju baptisterij katedrale u Ninu imao je ukopanu kamenu posudu gdje se nekada vršilo pokrštavanje uranjanjem, a te podatke potvrđuju i dva pouzdana starija svjedočanstva iz 16. i s početka 17. st. Tada su posjetili Nin i opisali sve sakralne objekte u gradu papinski vizitatori A. Valier (1579) i M. Priuli (1603). Tako A. Valier (Visium est Baptistarium quod est antiqua sacristia Ecclesiae et est vas magnum lapideum coopertum, u A. R. Filippi, Ninske crkve u dokumentima iz god. 1579. i 1603, Radovi Instituta JAZU, Zadar, 16-17, 1969, 559) spominje kako se u "staroj sakristiji" katedrale nalazi "velika kamena posuda" za krštenje. Krstionicu "u obliku cisterne" spominje i M. Priuli (Visitavit Baptistarium in quadam capella a parte sinistra altaris maioris quod reperit in modum cisterne., u Filippi, n. dj. 559, bilj. 22).

slava, ne pruživši za to uvjerljivije argumente.¹⁰ U sklopu talijanske ranosrednjovjekovne kulture krstionicom su se bavili i R. Cattaneo¹¹ i E. Stüchelberg¹². Obojica su je datirali u sam prijelaz iz 8. u 9. st. Iz njihova je mišljenja L. Jelić izveo predalekosežne zaključke datirajući Višeslava kao suvremenika Karla Velikoga i prvoga pokrštenoga hrvatskoga kneza.¹³ Njegovo je mišljenje preuzeo F. Šišić i datirao krstionicu, a time i vladavinu kneza Višeslava oko godine 800.¹⁴, iako takvo mišljenje ne potvrđuju ni drugi povijesni izvori, ni povijesna zbivanja toga vremena.¹⁵ I Lj. Karaman datirao je krstionicu i Višeslava kao hrvatskoga kneza oko 800. g.,¹⁶ prihvativši u cijelosti "... to usvojeno mišljenje i o vremenu postanka i o ninskom porijeklu krstionice".¹⁷ Autoritet Šišića i Karamana naveo je i druge da prihvate ovakvo mišljenje, dok nije M. Šeper datirao krstionicu u 11. st. na osnovi dekorativnih elemenata i sličnosti njezina natpisa s natpisom na ciboriju prokonzula Grgura iz Zadra datiranog u 11. st.¹⁸ Šeperovo je mišljenje prihvatila i N. Klaić.¹⁹ S. Gunjača, pak, na osnovi povijesnih činjenica i funkcionalnosti krstionice datirao ju je potkraj trećega desetljeća 9. st.²⁰ Danas se povjesničari uglavnom priklanjaju jednom od dva mišljenja, Šeperovu ili Šišićevu. Pri tome je također nužno naglasiti da nekih ozbiljnijih pokušaja novijega datuma da se ovaj problem riješi nije ni bilo.²¹

Neporeciva je činjenica kako je datacija krstionice, te Višeslavova mjesta među hrvatskim vladarima u uskoj svezi s procesom pokrštavanja Hrvata. Upravo stoga,

¹⁰ F. Rački, *Documenta historiae Croatiae periodum antiquum illustrantia*, Zagreb 1877., 376-377.

¹¹ R. Cattaneo, *L'architecture en Italie du VI au XI siècle*, Venecija 1891, 110-111.

¹² E. Stüchelberg, *Langobardische Plastik*, Kempten 1909, 72.

¹³ L. Jelić, *Dvorska kapela Sv. Križa u Ninu*, Zagreb 1911., 15.

¹⁴ F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914., 119-120.; isti, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925., 308 i bilj. 22.

¹⁵ Šišić polazi od pretpostavke kako je Višeslav prvi poznati hrvatski vladar. On to zaključuje po spomenu Višeslavova imena na krstionici. Pozivajući se na mišljenja Cattanea, Stüchelberga i Jelića, odlučio je i Šišić datirati krstionicu, a time i Višeslava kao prvoga imenom poznatoga hrvatskoga vladara, oko 800. godine. Po Šišiću je krstionica najprije stajala u posebno sagrađenome baptisteriju stolne crkve u Ninu, a zatim do 1746. g. u stolnoj crkvi, kada je bila prenesena u Veneciju. Ovakvo je mišljenje prihvatio i Strzygowski, *O razvitku starohrvatske umjetnosti*, Zagreb 1927., 48-49. No, još je S. Ivšić, *Grafija imena kneza Višeslava na njegovoj krstionici*, *Nastavni vjesnik*, knjiga L, sv. 1-6, Zagreb 1941., 408-409 uočio da Šišić ne navodi otkuda mu spomenuti podaci. Prvi je ovakvu provenijenciju krstionice iznio G. Ferrari-Cupilli u *La Voce Dalmatica*, br. 22, 177.; *Usporedi i mišljenje Ž. Rapanića*, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split 1987., 16, 39.

¹⁶ Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930., 79 i sl. 50; isti, *Živa starina*, Zagreb 1943., 40-44; isti, *Eseji i članci*, Zagreb 1939., 10.

¹⁷ I. Petricioli, *Krstionica s imenom "Vuissaslavo Duci"*, *Starohrvatska prosvjeta*, 14/1984., 128.

¹⁸ M. Šeper, *Der Taufstein des kroatischen Fürsten Višeslav aus dem frühen Mittelalter*, *Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung*, Erlangen 1957-1958., sv. 14-16, 5-6; Rapanić, *Predromaničko doba*, 39.

¹⁹ Klaić, n. dj. 197-198.

²⁰ S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji II*, Zagreb 1973., 137-141.

²¹ Maštovit i duhovit pristup S. Pantelića, *Najstarija povijest Hrvata (Za vrijeme slavenskog vojvode Visana)*, Mainz 1993., ne treba uzimati ozbiljno. Djelo vrvi generalizacijama, nekritičkim "pohrvaćivanjem slavenskih plemena ili knezova, te iznošenjem neargumentiranih hipoteza u obliku gotovih i dokazanih zaključaka". Opširnije o Pantelićevu djelu u D. Karbić, S. Pantelić, *Najstarija povijest Hrvata*, HZ XLVII (1), 1994., 177-181.

potrebno je pri pokušajima, da se riješi pitanje datacije krstionice poči od poznatih nam povijesnih zbivanja na ovim prostorima koja se odnose, ili se pak mogu dovesti u svezu s pokrštaivanjem Hrvata. Ovaj problem, međutim, još nije adekvatno riješen. Razna su se mišljenja uglavnom iskristalizirala u dvije osnovne teorije, pa govorimo o franačkoj i dalmatinskoj teoriji o pokrštaivanju.²² Trezniji pristup ovoj problematici upućuje ipak na to da pokrštaivanje treba promatrati kao dugotrajan proces u kojemu je kršćanstvo među Hrvate prodiralo "... s oscilirajućim intenzitetom iz raznih vjerskih središta, pri čemu valja razlikovati prihvaćanje kršćanstva od strane elite ili zajednice od istinskog prihvaćanja i usvajanja vjere. Čak i nakon više stoljeća formalnog prihvaćanja kršćanstva, mnogi su se vjernici držali starih, poganskih običaja i vjerovanja, kako u nas tako i posvuda u Europi."²³ Poznata je činjenica kako je veliki dio današnjih kršćanskih obreda kršćanska crkva, ne mogavši ih iskorijeniti, bila prisiljena preuzeti, pridavši im jednostavno kršćanska obilježja. Upravo to svjedoči kako se teško napuštaju ustaljena stoljetna vjerovanja predaka i tradicionalni obredi, te stoga nema osnove vjerovati u to da bi kod Slavena situacija bila bitno drugačija.²⁴

Postoje razlozi zbog kojih ne bi trebalo pridavati pretjerano veliku ulogu utjecaju autohtonog elementa na istočnoj jadranskoj obali na slavenski živalj u pitanju prenošenja kršćanstva na novodoseljeno stanovništvo neposredno nakon doseljenja, a ni kasnije. Još u 4. st. pokrštaivanje izvan gradova i glavnih prometnica nije imalo većega uspjeha. Tu su bili duboko ukorijenjeni lokalni kultovi, često sinkretističkog obilježja, uz prapovijesne i rimsko-helenističke tradicije, orijentalne misterijske kultove i vjere, osobito mitraizam. To i jest razlog zbog kojega nekršteno stanovništvo dobiva naziv pogani - pagani, tj. stanovnici sela (pagus).²⁵

Stanovnici gradova su već od 5. st. morali biti kršćani. Zahvaljujući vjerskome fanatizmu Justinijana i njegovih prethodnika nestala su mnoga nekršćanska i nepravovjerna učenja, a nekršćansko je stanovništvo restriktivnim propisima bilo postupno dovođeno u sve teži položaj. Iako se kršćanstvo tijekom 6. st. širi prema seoskim sredinama, čini se ipak "... da na većem dijelu buduće ranosrednjovjekovne Hrvatske kršćanstvo i dalje nije bilo u potpunosti prihvaćeno. Jedan dio (ako ne i većina) autohtonog stanovništva štovao je i dalje svoje tradicionalne kultove, a tako je, čini se, bilo i po doseljenju i pokrštaivanju Hrvata i Slavena. Postojanje tih nekršćanskih elemenata očitovale se

²² Klaić, n. dj. 200-205.

²³ N. Budak, Prva stoljeća Hrvatske, Zagreb 1994., 79 i bilj. 105; Slično i S. Gunjača - D. Jelovina, Starohrvatska baština, Zagreb 1976., 11; I. Goldstein, Bizant na Jadranu, Zagreb 1992., 130-136, 169; isti, Hrvatski rani srednji vijek, Zagreb 1995., 227-232, s najnovijim popisom literature. Usporedi i N. Budak, Frühes Christentum in Kroatien, u: Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter, 223-234.

²⁴ Vidi opširnije u Goldstein, n. dj., isto mj. i d.

²⁵ Goldstein, n. dj. 69; isti, Bizant, 30, 60 i ondje nav. lit. Da je kršćanstvo u cijelome Carstvu, pa i na Istoku, prihvaćano vrlo sporo, dokazuje i A. Cameron, The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-600, London - New York 1993., 13. "Sam Konstancije bio je krajnje pobožan, ali učinci pokušaja obnove poganstva za njegova nasljednika Julijana (361-363), osjećali su se u Konstantinopolu kao i drugdje, i još je bilo mnogo pogana u upravi - doista, Konstancijev panegiričar, Temistije, i sam je bio paganin. Krajem stoljeća, Ivan Hrisostom, koji je 397. godine postao biskup u Konstantinopolu, uputio je mnoge od svojih propovijedi protiv opasnosti poganstva. Četvrto bismo stoljeće, nakon smrti Konstantina, trebali vidjeti kao vrijeme vrenja i rivalstva između pogana i kršćana, u kome unatoč carskoj podršci krajnji rezultat za kršćane još uvijek nije bio siguran."

oko 1020. godine.²⁶ Danas ne možemo raspolagati brojčano točnim omjerom pokrštenog i nepokrštenog autohtonoga stanovništva u Dalmaciji prije avarsko-slavenske seobe, ali čini se da nema razloga vjerovati kako je poganstvo bilo potpuno prevladano. Tijekom same seobe, prilikom barbarskih pustošenja i pljački, te dolaskom novoga, slavenskoga stanovništva, prekidom kontinuiteta života većega broja gradova, omjer je nesumnjivo bio poremećen upravo na štetu gradskoga, dakle kršćanskoga stanovništva.

I arheološki materijal sa starohrvatskih nekropola, i to ponajprije onaj koji se iako može datirati, upućuje na to da je kršćanstvo među Slavenima prihvaćano formalno i vrlo sporo, te bi zato za prva dva stoljeća života u novoj postojbini bilo preciznije govoriti o dodirima Hrvata s kršćanstvom negoli o pokrštavanju.²⁷ To, dakako, ne znači da tu i tamo prelaženja na novu vjeru nije bilo, ali to možemo smatrati zanemarivim.²⁸ Kršćani u preživjelim romanskim gradovima uz more nisu ni mogli ni htjeli u svoje društvo, a pogotovo među gradske zidine, primiti nekrštene Slavene. Stoga bi i razmišljanja o međusobnim bračnim vezama Slavena i Romana u 7. i 8. st. trebalo svesti na razumnu mjeru, na relativno rijetke i sporadične slučajeve. Dakako da je do stapanja autohtonog elementa sa slavenskim stanovništvom došlo i da je to neminovan proces kojim i nastaje hrvatski narod na ovim prostorima, no pod miješanjem stanovništva u prva dva stoljeća nakon dolaska Slavena treba ponajprije razumijevati međusobno miješanje većim dijelom nekršćanskog, više ili manje romaniziranog, ilirskog stanovništva pagusa sa Slavenima, dok romanski grad ostaje izoliran.²⁹ Ovo ne mora nužno značiti i neprijateljstvo između romanskoga grada i slavenskoga zaleđa. No, zbog nedostatka izvora možemo danas tek naslućivati kakvi su bili međusobni odnosi.

Malo je vjerojatno da su tijekom dva stoljeća oni mogli zadržati karakter stalnosti. Moguće je da na ovome prostoru u 7. i 8. st. svatko živi na svoj tradicionalni način,

²⁶ Goldstein, Hrv. r. sr. vijek, 70; Slično i Budak, Prva stoljeća, 81.

²⁷ Budak, n. dj. 85; Jelovina, Starohrvatske nekropole, Split 1976., 23, 24 i d., 147-155; J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od 7.-9. st., Zagreb 1980., 19 i d., 26, 67 id., 133 id.; E. Peričić, Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija, u: Povijest grada Nina, Zadar 1969., 113 i bilj. 52; M. Pejaković - N. Gattin, Starohrvatska sakralna arhitektura, Zagreb 1988., 197-210; Gunjača, Ispravci i dopune II, 24-26, 135-137; Gunjača - Jelovina, Starohrvatska baština, 9; I. Mužić, Podrijetlo Hrvata, Zagreb 1989., 103-104. i bilj. 27; L. Margetić, O nekim vrelima hrvatske povijesti II. st. (s osobitim obzirom na Osor), HZ XLII, 1989., 118-122; Goldstein, Bizant, na više mjesta; isti, Hrv. r. sr. vijek, 228-238 i ondje navedena literatura. Literatura o pokrštavanju Hrvata narasla je do nepreglednosti, a šire obrazlaganje prelazilo bi okvire ovoga rada.

²⁸ Budak, n. dj. 83-86; Goldstein, Hrv. rani sr. vijek, 235.

²⁹ Ovo ne treba shvatiti doslovno. Misli se ponajprije na sklapanje bračnih, znači rodbinskih veza s došljacima u prva dva stoljeća. Goldstein (Bizant, na više mjesta, Hrv. rani sr. vijek, 121-125, 184) smatra da slavensko stanovništvo tek sporo i postupno stiže do same obale, i to tek tada kada se svojom civilizacijskom razinom uspijeva približiti romanskom elementu u primorskim gradovima (n. dj. 127 i bilj. 190). Sigurno je da je grad većim ili manjim dijelom zadržao svoj dotadašnji ager, pa je do trgovačkih kontakata s novodoseljenim stanovništvom bez sumnje moralo doći. Ovo nedvojbeno uključuje i kulturne utjecaje kršćanstva na slavenski svijet jer veliki "broj ranosrednjovjekovnih građevina u ageru (Salone, op. aut.) dokazuje kontinuitet ranijeg kršćanskog kulta i posjeda. Centurijacijske međe su se u mnogim slučajevima zadržale vrlo dugo. Slavenska imigracija u tome nije bitno izmijenila situaciju.", E. Marin, Starokršćanska Salona, Zagreb 1988., 93. Ovo ipak ne mora nužno značiti i brzo preuzimanje kršćanstva od strane slavenskoga stanovništva ni suviše naglo miješanje Romana i Slavena. F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, Zagreb 1988., 46-47 i Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Zagreb 1991., 23, pak smatra da je vrlo brzo došlo do sklapanja prijateljskih i ženidbenih veza, no smatram da bi bračne veze nužno implicirale suviše lako i brzo otpadanje Slavena od svoje tradicionalne religije, što bi ipak bilo prejednostavno, a tada bi se doista teško moglo objasniti zbog čega proces pokrštavanja traje nekoliko stoljeća.

uglavnom u dobrosusjedskim odnosima uz vjerojatne povremene nesuglasice. Tek od početka 9. st. kada se kršćanstvo u većoj mjeri postupno širi među Slavenima dolazi do miješanja i stapanja romanskog i slavenskoga stanovništva, ali je i tada ovaj proces, čini se, tekao vrlo sporo. Starohrvatska nekropola na lokalitetu Nin - Crkva Sv. Križa upućuje s dosta vjerojatnosti na upravo ovakav odnos jer, kako zaključuje J. Belošević za najstariji sloj grobova, "... ne isključujemo mogućnost da je u tim grobovima bio sahranjen kasnoantički autohtoni živalj, koji je sa slavenskim došljacima živio u simbiozi, ali se u pogrebnim običajima (jedna od duhovnih tekovina koja se veoma teško mijenja) želio ipak izdvojiti."³⁰

I privlačnost rimske kulture i načina života trebalo bi, čini se, odbaciti kao jedan od presudnih argumenata zbog kojih bi, tobože, Slaveni željeli prijeći na kršćanstvo i, zahvaljujući tome, uživati u tekovinama života civilizacije koja je bila na višem stupnju razvoja od njihove. No, antički je svijet i način života sam od sebe počeo odumirati puno prije dolaska Slavena u ove krajeve već pobjedom kršćanstva, a zatim općom ekonomskom i političkom krizom Carstva, da bi smrtni udarac doživio pred očima upravo tih Slavena. Salona nije bila u stanju čak ni održavati svoje zidine, a od sjajnih i veličanstvenih građevina iz vremena veličine Rimskoga Carstva malo je toga ostalo.³¹

Uvjeta za masovnije pokrštavanje nije ni moglo biti tako dugo dok nije ustanovljena čvršća centralna vlast, barem na jednome manjemu dijelu teritorija, a takvi uvjeti, čini se, nisu stvoreni do ulaska buduće hrvatske države u franačku interesnu sferu. Da bi se mijenjala ustaljena stoljetna vjerovanja predaka, potreban je jak poticaj, a taj bi mogao biti upravo mogućnost da se vlast nekog od rodovskih starješina ili plemenskih prvaka, proširi na veće područje, drugim riječima, stjecanje prvenstva među plemenskim prvacima Slavena.³² Takva se prilika ukazuje tek dolaskom Franaka.³³ Stoga se čini da je zaključak N. Klaić kako se pokrštenje Hrvata ne može dokazati prije 800. g. sasvim ispravan.³⁴ "I tako su se, zahvaljujući najvjerojatnije Francima, Hrvati na Jadranu također uključili u veliku kršćansku zajednicu. Članstvo je u njoj za sve evropske narode bilo ne samo garancija za održanje u međusobnom natjecanju nego i siguran dalji put na kulturnom i političkom polju. Upravo na ovom drugom Hrvati su, i opet zahvaljujući Francima, zabilježili novi uspjeh: formirana je hrvatska kneževina."³⁵

³⁰ Belošević, n. dj. 22; Goldstein, Hrv. rani. sr. vijek, 85 i bilj. 61, argumentira da još ni u 9-10. st. nije došlo do miješanja s novodoseljenim Slavenima, pozivajući se na doduše, relativno malobrojna antropološka istraživanja. isti, Bizant, 127, 131.

³¹ Goldstein, Bizant, 83-111 i ondje nav. lit.; isti, Hrv. r. sr. vijek, 64-65 i bilj. 36 i 39, 70-73.

³² I. Be u c, Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Zagreb 1985., 9-13. Slično i Ž. Rapanić, Hrvatska u doba kneza Branimira, Izdanja HAD-a, sv. 16, Zagreb 1993., 19, "... vrlo vjerojatno je i sva efikasnost evangelizacije ovisila ponajviše o uspješnim okolnostima temeljite političke pripreme tome činu te o diplomatskoj poduzetnosti. Ovisila je, dakle, od onih okolnosti koje su djelovale da vladar (knez) prihvati i podrži misionare, točnije njihovo poučavanje i sveukupnu kulturu koju su sa sobom donosili. Dakako, i o gospodarskom stanju zajednice koja je kršćanstvo primala. Tako je bilo posvuda pa, naravno, i u krajevima koje su naselili Hrvati."

³³ Opširnije o zbivanjima u to vrijeme vidi u Šišić, Povijest, 306-308, i Goldstein, Hrv. r. sr. vijek, 139-150.

³⁴ Klaić, n. dj. 200.

³⁵ isto, 206; Gunjača, Ispravci i dopune II, 137.

Prvi poimence poznati nam knez Slavena na teritoriju što će ga kasnije obuhvaćati hrvatska država jest Borna.³⁶ Franački anali, koji za balkanske i jadranske zemlje rabe antička imena nazivaju ga knezom Dalmacije i Liburnije, ali i, što je indikativno, knezom Gačana (dux Guduscanorum).³⁷ Je li Borna pokršten, o tome izvori ne govore ništa, ali, poznavajući franačku državnu i vjersku politiku, ne smijemo dvojiti da je odgovor potvrđan jer inače ne bi bio knez.³⁸ Točna godina njegova dolaska na vlast nije nam poznata. Šišićevo mišljenje da je Borna "... ne samo nasljednik Višeslavljev, nego i sin njegov"³⁹ ne potvrđuje ni jedan poznati sačuvani povijesni izvor,⁴⁰ nego je logičan nastavak njegove teze o Višeslavu kao prvome poznatome hrvatskom knezu. No, ovo je Šišićevo mišljenje ipak kasnije općenito prihvaćeno. Godina 821. poznata nam je kao godina Bornine smrti, a znamo i ime njegova nasljednika. To je Vladislav, Bornin nećak ili unuk koji na vlast dolazi "... na zahtjev naroda i uz suglasnost cara..."⁴¹ O njemu osim spomenute vijesti nije sačuvan ni jedan drugi podatak.⁴²

³⁶ Rački, Documenta, 320; Gunjača, Ispravci i dopune II, 140.

³⁷ ARF za 818. u Rački, Documenta, 320.

³⁸ Goldstein, Hrv. r. sr. vijek, 229, 235.

³⁹ Šišić, Povijest, 310; isti, Priručnik izvora, 120. To se mišljenje očito zasniva na De Administrando imperio 31, 148.

⁴⁰ Const. Porf. 31, 148, kaže, doduše, da su Hrvati "... u to doba imali Porgina oca za vladara.", u N. Klaić, Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Zagreb 1972., 5; To je poglavlje, na žalost, toliko nejasno da je broj mogućih tumačenja carevih riječi gotovo neograničen. Prema prijevodu N. pl. Tomašića, Konstantin Porfirogenet, Zagreb 1994. ⁽²⁾ "Po narednji dakle cara Heraklija ovi Hrvati, pograbbivši oružje i protjeravši odanle Avare, nastane se po odredbi cara Heraklija u toj zemlji Avara, u kojoj sada stanuju. U ovo pako doba imadahu Hrvati za arhonta Porginoga oca. Car pako Heraklij pošalje i dovede iz Rima svećenike, načini od njih arkiepiskopa, i cpiskopa i prezvitere i đakone, pa pokrsti Hrvate. Ovi pako Hrvati imahu u ono doba arhonta Porgu." U 30. pak poglavlju Konstantin govori o Porinu, arhontu Hrvata, i njime datira sukob Hrvata s Francima, dok u 29. poglavlju tvrdi da "vladare ta plemena, kako kažu, nemaju, osim župana starješina, kao što je primjer i u ostalim slavenskim zemljama. . .", Klaić, Izvori, 5. Kako Konstantin nigdje precizno ne datira događaje, bit će vjerojatnije da se u 31. poglavlju ne misli na stvarnog Porginog oca kao vladara nego hipotetski kao oca navedenoga kao element datacije kojime su se željeli datirati događaji prije Porge (Borne). Kako ni Konstantin u 10. st. nije mogao imati jasnu i potpunu sliku zbivanja, on je slikovito upotrijebio "Porgina oca" za sve ono što se zbivalo prije prvoga vladara kojemu je znao ime. usp. i E. Peričić, Nin, 108-110. Drugačiji pristup djelu cara Konstantina vidi u L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Hist. zavoda Jugoslavenske akademije, vol. 8, 1977, 5-88. Rad je objavljen zajedno s ocjenom rada što ju je napisao M. Suić, Ocjena radnje L. Margetića: "Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata", Zbornik JAZU 89-100, gdje je Suić oštro, podvrgao kritici neke Margetićeve stavove i mišljenja. Margetićevi su stavovi potakli žestoku diskusiju s V. Koščakom. Usp. radove V. Koščak, Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928, HZ 33-34, 1980-81, 291-355, L. Margetić, Marginalije uz rad V. Koščaka, "Pripadnost istočne obale...", HZ 36, 1983, 255-286, V. Koščak, O nekim pitanjima hrvatske povijesti u ranom srednjem vijeku, HZ 37, 1984, 211-234, L. Margetić, Još o dolasku Hrvata, HZ 38, 1985., 227-240. Na kraju je P. Štih, Karantanija, stara domovina Hrvata?, Zgodovinski časopis 41, 1987, 253-270, argumentirano pobio Margetićeve teze, kao i teze N. Klaić, O problemima stare domovine dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, Zgodovinski časopis 38, 1984, 253-270., koja je prihvatila Margetićeve teze i razradila ih dosta nekritički. Novija literatura detaljno je analizirala i većim dijelom uspjela dokazati neodrživost Margetićevih teza; usp. M. Lončar, Porfirogenetova seoba Hrvata pred sudom novije literature, Diadora 14, Zadar 1992., 375-443.

⁴¹ ARF za 821. u Rački, Documenta, 325-326.

⁴² Klaić, n. dj. 207.

To što se Borna prvi put pojavljuje u izvorima tek u vrijeme Ljudevitova ustanka⁴³ ne daje nam pravo zaključiti kako je 818. g. i prva godina njegova vladanja. Zato se još i Šišić odlučio datirati početak Bornine vladavine oko 810. g.,⁴⁴ ponovno sputan svojim mišljenjem o Višeslavu kao prvome hrvatskome vladaru. Da Šišić nedovoljno kritički, bez prave potvrde povijesnih izvora, određuje tu godinu pokazuje i to što i Ljudevitov dolazak na vlast datira istom godinom.⁴⁵ Nekoliko pak činjenica pada u oči. U prilično burnim zbivanjima na našim prostorima u ovo vrijeme, godina 810., koliko danas znamo, ničime se posebno ne ističe, a da bi baš u tu godinu trebalo odrediti tako velike zahvate koji uključuju praktički istovremeno dovođenje na vlast čak dvaju slavenskih knezova na rubnim, graničnim (izuzetno važnim) prostorima velikoga carstva, tim prije što ono ovdje graniči s Bizantom, carstvom s kojime je franačka država u neprijateljskim odnosima i čiji car osporava Karlu carski naslov. S druge strane, ovi se prostori u tome trenutku nedvojbeno nalaze u središtu onovremenih zbivanja. To nam dopušta zaključiti kako Borna umire prirodnom smrću, jer bi kroničar inače vjerojatno naveo uzrok njegove smrti kad bi se radilo, primjerice, o uroti ili ubojstvu. Evidentno je također da Borna umire u zrelim godinama, ako je Vladislav njegov nećak ili unuk, što pak podrazumijeva da je i on dovoljno zreo i odgovoran kako bi zasjeo na prijestolje. To je tim sigurnije jer je malo vjerojatno da bi narod zahtijevao mlada i neiskusna čovjeka, niti bi vladar takvoga potvrdio. Stoga nema nikakva razloga Borninu vladavinu ne datirati duljim razdobljem nego što je to smatrao Šišić.⁴⁶ Mislim da nije neosnovano mišljenje kako bi Borna mogao biti i prvi knez uopće, postavljen od Franaka, kao i prvi pokršteni hrvatski knez.

U kakvim je uvjetima i kada njemu ponuđena vlast bit će teže zaključiti, ali, promatrajući povijesna zbivanja toga vremena, možemo ipak doći do koliko-toliko uvjerljive pretpostavke. Poraz i smrt furlanskoga markgrofa Eriha 799. g. svjedoči da se Slaveni bore protiv Franaka.⁴⁷ Sukobi se, bez sumnje, nastavljaju i sljedeće godine pod

⁴³ Misli se na starost izvora jer Bornino ime najranije je spomenuto u suvremenim mu franačkim izvorima. Međutim, kronološki prvi događaji u svezi s kojima je Borna spomenut jesu događaji u vrijeme "Porgina oca", bez obzira na apsolutni datum, u Const. Porf., 31, 148., uz uvjet da se prihvati Porga kao grčki iskrivljeni oblik imena Borna.

⁴⁴ Šišić, Povijest, 310; Gunjača, Ispravci i dopune II, 140, uočivši i sam nelogičnost u Šišićevoj genealogiji prvih knezova i njegovoj dataciji Bornine vladavine odredio je ovu od oko 800. do 821. Za razliku od Šišića, koji svoje mišljenje ničime nije obrazložio, Gunjača je pružio uvjerljivu argumentaciju, iako, kako ćemo vidjeti, 800. g. teško možemo uzeti u obzir.

⁴⁵ Šišić, isto.

⁴⁶ Gunjača, Ispravci i dopune II, 138-140.

⁴⁷ Šišić, Povijest, 306; Goldstein, Bizant, 152, smatra, međutim, pozivajući se pritom na Manojlovića, Jadransko pomorje 9. st. u svjetlu istočnorimske (bizantinske) povijesti, I. dio, Rad JAZU 150, Zagreb 1902., 98 i d., kako je vrlo vjerojatno da je Tarsatika u ovo vrijeme još u bizantskome posjedu i da se sukob odvio između Franaka i Bizantinaca prilikom Erihova pokušaja prodora iz Istre prema priobalnim posjedima Bizanta u Dalmaciji. Iako ovo nije nemoguće, ipak je malo vjerojatno da bi Bizant krajem 8. st. držao Tarsatiku s obzirom na njezin položaj, a time i važnost, na pomorskom putu uz istočnu jadransku obalu jer na drugome mjestu, n. dj. 138, i sam argumentira da se "... napuštaju manje važne točke; one koje u datom trenutku Bizantu više i nisu od suviše velike koristi, pa ih, jednostavno više ne održava.", i dalje "Ako je trebalo stići do Raba, Krka ili Osora, pa dalje u Istru i Veneciju, moglo se to postići i plovidbom uz samu obalu ili, još vjerojatnije, bez neke naročite kontrole.", n. dj. 139. S obzirom na pomorske pravce, Tarsatika, smještena duboko u Riječkom zaljevu, očito je bespotrebna jer praktički ne osigurava ništa. U djelu Hrvatski

vodstvom Erihova nasljednika Kadaloha. Malo je vjerojatno da je franačka vojska u pretežito planinskoj zemlji ovim sukobima uspjela učiniti više nego u ratu protiv Ljudevita, kneza panonskih Slavena, dvadesetak godina kasnije. Otvoreni franačko-bizantski sukob nakon Karlove krunidbe za cara Zapadnog Rimskoga Carstva tek je nakon 803. g. pružio priliku za smirivanje situacije na ovome području. Stoga bismo tek u ovo vrijeme mogli i smjeli očekivati početak aktivnijega procesa pokrštavanja uz otprilike istovremeni početak stvaranja državne organizacije.⁴⁸

Proces smijemo pretpostaviti na sljedeći način. Nakon smirivanja stanja poslije 803. g. Franci pristupaju postupnome organiziranju svoje vlasti na novoosvojenim područjima. U tadašnjim okolnostima Karlo smatra boljim i jednostavnijim, a u svakom slučaju jeftinijim, načinom ostaviti Slavenima slobodan izbor domaćih knezova. Ovima je, pak, bila dužnost pokrstiti se i priznati nad sobom vrhovnu vlast franačkoga kralja uz obvezu plaćanja svakogodišnjega danka i vojnu obvezu.⁴⁹ Bez sumnje se najprije dao pokrstiti knez sa svojom užom pratnjom, a pokrštenje ostatka naroda nije se moglo ni očekivati ni provesti preko noći i bez većega broja misionara. Pitanje je, osim toga, nije li i pokrštenje slavenskoga kneza bilo samo politički čin. Nema razloga ne vjerovati u takvu pretpostavku. Zato mi se ne čini presmjelim ustvrditi da je ipak Borna bio prvi pokršteni hrvatski knez koji je oko 804. g. uz pomoć Franaka zasjeo na kneževsko prijestolje i započeo okupljanje pojedinih većih ili manjih teritorijalnih jedinica (župa) pod jedinstvenom vlašću. Tada počinju u njegovu kneževinu pristizati u većem broju i misionari koji propovijedaju novu vjeru i širim slojevima naroda. Uostalom, da je Borna bio vjeran vazal, pored ostalog, potvrda nam je i kasnije držanje njegova seniora u sporu između dalmatinskih građana i Slavena oko pitanja razgraničenja zemljišnih posjeda.⁵⁰ Kako bi proces aktivnijeg, masovnijeg i uspješnijega pokrštavanja Slavena trebalo smjestiti u vrijeme kneza Borne potvrđuje posredno i 31. poglavlje djela *De administrando imperio*, iako je Konstantin Porfirogenet datirao ta zbivanja u vrijeme cara Heraklija.⁵¹

Čini se da je širenje kršćanstva među Slavenima prilično sporo napredovalo.⁵² Vjerojatno je tome više razloga. Narod nije, poput kneza, bio sputan političkim ambici-

rani srednji vijek Goldstein je revidirao svoje mišljenje, pa smatra da se Hrvati-Slaveni bore protiv Franaka samostalno ili kao bizantski podanici. Izgleda mi vjerojatnije da nastupaju samostalno, a kao takvi oni će biti saveznici Bizanta, a ne njegovi podanici. Usp. M. Suić, *Liburnia Tarsaticensis, Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb 1970., 710-711.

⁴⁸ Klaić, n. dj. 198-208; Gunjača, *Ispravci i dopune II*, 137; Budak, n. dj. 87; Goldstein, *Bizant*, 158; isti, *Hrv. r. sr. vijek, opširniji pregled problematike 139 i d.*

⁴⁹ Šišić, n. dj. 307-308 i bilj. 21.

⁵⁰ Isti, n. dj. 312-313.

⁵¹ *Const. Porf.*, *DAI* 31, 148, u Klaić, *Izvori*, 14; Tomašić, *Konstantin*, 85; Gunjača, *Ispravci i dopune II*, 126-137; Peričić, *Nin*, 109-110. Ne bismo caru trebali predbacivati da laže ili izmišlja. Iz njegove perspektive mogao je neki pokušaj pokrštavanja nekoga slavenskoga prvaka učinjen u vrijeme Heraklija izgledati masovan i konačan. U Konstantinovo vrijeme Hrvati su najvećim dijelom pokršteni, a caru nisu ni mogle ni morale biti poznate sve etape samoga procesa. Stoga je upotrijebio pojednostavljeno gledište u sklopu kojega treba promatrati i Porgu i "Porgina oca". Osim toga, Konstantin inzistira na ulozi cara Heraklija pri pokrštavanju upravo zato da bi pokazao i podupro pravo Bizanta na ova područja. Carstvo nije ni u svojim posljednjim trenucima odustajalo od polaganja prava na teritorije nad kojima već odavno nije imalo nikakve vlasti.

⁵² Goldstein, *Hrv. r. sr. vijek*, 232-236; Budak, n. dj. 79-86.

jama i nerado se odricao tradicionalnih vjerovanja i obreda, a ni političke okolnosti nisu bile povoljne. Vrlo brzo izbija ponovni ratni sukob između Bizanta i Franačke. Nakon Aachenskoga mira 812. g. prilike se nakratko smiruju, ali uskoro Bornina zemlja ponovno postaje ratnim poprištem u vrijeme Ljudevitova ustanka.

Prilike se smiruju za dulje vrijeme tek nakon Ljudevitove smrti. Borna je tada već mrtav, a u Hrvatskoj od 821. g. vlada knez Vladislav. Njegova se vladavina općenito datira do oko 835. g. kada bi ga trebao naslijediti Mislav.⁵³ No, činjenica je da ni jedan povijesni izvor ne potvrđuje ovakvu dataciju. Jedino što se o Vladislavu zna jest već spomenuti podatak da je počeo vladati. Mislim da je na osnovi samo jedne rečenice iz izvora neutemeljeno protegnuti njegovu vladavinu na razdoblje od 14 godina. S obzirom na uobičajenu praksu srednjega vijeka da se vladari lako svrgavaju, što potvrđuju i kasniji događaji u Hrvatskoj, nije neosnovano pretpostaviti kako bez uhodanoga principa nasljeđivanja vlasti Vladislav nije tako dugo vladao.

Smatram da je dovoljno uvjerljivo argumentirano kako bi pretpostavku o Višeslavu kao prvome hrvatskome knezu trebalo odbaciti, ali i da se čini vrlo vjerojatnim kako ga treba uvrstiti među prve knezove. Najvjerojatnije upravo njemu pripada mjesto među hrvatskim vladarima između Vladislava i Mislava. Argument za to mogla bi biti krstionica na kojoj nam je i sačuvano ime kneza Višeslava, ali ispravno sagledana u kontekstu povijesnih zbivanja toga vremena.

Ovaj je kameni spomenik vrlo lijep rad, ali je nepoznato gdje je izrađen i gdje se nalazio do 18. st. Po Šišiću, do 1746. g. nalazila se ova krstionica u ninskoj stolnoj crkvi, tj. njezinu baptisteriju, a kasnije je prenesena u Veneciju.⁵⁴ Prilikom arheoloških istraživanja prostora oko katedrale L. Jelić je 1910. g.⁵⁵ našao zidove baptisterija na mjestu na kojem ga je opisao papinski vizitator Michiel Priuli⁵⁶ početkom 17. st. Iako mu je tlocrt unio u skicu nalaza, nije mu posvetio pažnju jer je bio zaveden opisom baptisterija što ga je, po Ferrari-Cupilliju, dao autor rukopisa "Anonim Filippi". Tražeći, dakle, baptisterij okrugla oblika, presvođen i s četiri niše, proizvoljno je unio u skicu nalaza veliku kružnu građevinu s četiri prostrane niše na mjestu gdje je on mislio da bi trebao stajati baptisterij, ali na fotografijama njegovih arheoloških sondi nisu vidljivi nikakvi tragovi zidova koji bi odgovarali nacrtu.⁵⁷ Potvrdila je to i revizija Jelićevih iskopavanja što su je na tome mjestu 1960. g. izvršili M. Suić i M. Perinić.⁵⁸ I. Petricioli je 1984. g. pretpostavio da bi revizijom Jelićevih iskopavanja na mjestu baptisterija možda bilo moguće pronaći otisak krstionice ako je ona doista bila ukopana toliko da se do nje silazilo preko pet stuba,⁵⁹ no to još ne bi bila potvrda da se doista radi baš o Višeslavovoj krstionici. Osim toga, ostaje otvorenim pitanje kada bi krstionica bila donesena i smje-

⁵³ Klaić, *Povijest*, 207.

⁵⁴ Šišić, *Povijest*, 308. Vidi i i bilj. 15 ovoga rada; Ivšić, n. dj. 410; Peričić, *Nin*, 115-116 i bilj. 65 i 66.

⁵⁵ Jelić, *Dvorska kapela*, 3, Tab. III.

⁵⁶ Filippi, n. dj. 559.

⁵⁷ Petricioli, n. dj. 130-131.

⁵⁸ M. Suić, M. Perinić, *Revizija iskapanja "ninskog baptisterija"*, *Diadora* 2, 1962, 317-320; Petricioli, *Krstionica*, 131-133.

⁵⁹ Petricioli, *isto*.

štena u Nin,⁶⁰ kao i to gdje je bila prije toga. Kao nepobitna, međutim, ipak ostaje činjenica da je krstionica bila izrađena u vrijeme kneza Višeslava i da kao takva može poslužiti kao element datacije za vladavinu spomenutog kneza bez obzira na to je li bila smještena u Ninu ili negdje drugdje. Danas se nalazi u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Njezine dimenzije (visina 90 cm, promjer otvora 120 cm)⁶¹ upućuju na to da je bila namijenjena pokrštavanju imerzijom, tj. uranjanjem glave i gornjega dijela tijela u posvećenu vodu. Ovakav se obred koristio u ranije vrijeme kršćanstva za masovna pokrštavanja odraslih ljudi.⁶² Bez obzira na to u koje vrijeme datirali krstionicu, ovo će biti još jedan argument više u prilog tezi kako je kršćanstvo među slavenskim življem napredovalo sporo. Sama pak činjenica da ovakav rad nije bio ni jednostavan ni jeftin upućuje na zaključak da svrha njegove izrade nije bila samo težnja za imponoznošću. Ovo je djelo zacijelo imalo zadaću samim svojim izgledom i dimenzijama pobuditi divljenje preobraćenika i uvjeriti ih u ispravnost njihova postupka. Smisao toga moguće je objasniti jedino vremenom u kojemu se pokrštavanje izvodi, a to će sasvim sigurno morati biti doba kada je veći dio pučanstva nekršćen i nerado pristaje na to.⁶³

Potvrda da ovu krstionicu ipak treba smjestiti u prvo vrijeme pokrštavanja Slavena bit će i njezine stilske karakteristike. Po stilu ukrasnih elemenata ona sadržava sva obilježja prelaznoga stila prema zreloj pleteri.⁶⁴ Reljef skulptura i klasični motivi karakteristični su upravo u ranoj fazi sazrijevanja i formiranja pleternog stila oko godine 800. i nešto ranije.⁶⁵ Na krstionici privlače pažnju upravo velike ravne površine, klasični motiv astragala i klasične "oči u zavojima troprutaste pletenice koja ispunjava veliki križ na pročelnoj strani".⁶⁶ No, datirajući krstionicu, Karaman je, čini se, prihvaćajući Šišićevo mišljenje, krenuo obrnutim putem, pa je krstionicu datirao prema pretpostavljenome vremenu vladavine kneza Višeslava. Iako je Karamanova datacija u širem smislu točna, po samim stilskim obilježjima nezahvalno je spomenike datirati precizno u godinu, pa bismo se trebali zadovoljiti, uzevši u obzir samo dekorativne elemente, datirajući je u ranije razdoblje predromaničke skulpture prelaznoga stila, a točniju dataciju utvrditi na osnovi poznatih nam povijesnih zbivanja.⁶⁷ Ona su, smatram, oslika-

⁶⁰ Ovdje treba razmotriti tri teze postavljene još u 19. st., ali i neke druge. Krstionica je mogla biti izrađena u Veneciji, a da nikada ne bude isporučena iz nepoznatih razloga. Mogla je biti izrađena i u Zadru. Petrografska analiza krstionice ne bi mogla ponuditi sigurne odgovore o mjestu nastanka, a ne možemo biti sigurni ni u to da se radi o istoj krstionici što je spominju papinski vizitatori u Ninu.

⁶¹ D. Jelovina, Starohrvatsko kulturno blago, Zagreb 1986., 20.

⁶² Gunjača, Ispravci i dopune II, 137-138 i sl. 14.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Lj. Karaman, Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Odabrana djela, Split 1986., 83; isti, O vremenu krstionice kneza Višeslava, Peristil III, 1960., 107; I. Petricioli, Od Donata do Radovana, Split 1990., 54, skloniji je datirati krstionicu u 9. negoli u 11. st.

⁶⁵ Karaman, O vremenu krstionice, 107.

⁶⁶ isto; isti, Pregled umjetnosti, 83.

⁶⁷ Gunjača, Ispravci i dopune II, 138, smatrao je, potpuno ispravno, kako se u takvome slučaju slobodno može uzeti u obzir razdoblje do tri desetljeća prije, kao i do tri desetljeća poslije godine 800. Vidjeli smo kako je vrijeme Višeslavove vladavine neutemeljeno tražiti u doba prije 800. g. Petricioli, Krstionica, 130, bio je možda i malo pretjerano kritičan, ali je problem promatrao samo s aspekta povijesti umjetnosti, zanemarujući gotovo potpuno povijesna zbivanja. On je, naime, uzimao u razmatranje samo Ferrari-Cupillijeve vijesti o "Anonimu Filipi". Usp. i Rapanić, Predromaničko doba, 16, 22, 87, 181-182.

na dovoljno jasno da se mora uočiti kako Višeslava ne možemo datirati oko 800. g. Povijesne okolnosti upravo idu na ruku dataciji u treće desetljeće 9. st., kako je to smatrao i S. Gunjača.⁶⁸ Činjenica da povijesni izvori, u prvom redu franački anali, za ovo razdoblje šute, nepobitno potvrđuje samo to da s ovih prostora ne dopiru nikakve vijesti. No, to bi moglo značiti i da se situacija smirila i da se ne događa ništa što bi franački kroničari smatrali vrijednim ili potrebnim zapisati. Upravo bi to bilo vrijeme kada se stječu svi uvjeti za misionare da neometano propovijedaju među slavenskim stanovništvom i pokrštavaju ga.⁶⁹ Zato i smatram da je negdje u ovo doba nastala krstionica koja nam svojim natpisom nepobitno potvrđuje i ime kneza koji tada vlada ovim prostorom, a to je Višeslav.

Natpis kaže: HEC FONS NEMPE SUMIT INFIRMOS, UT REDDAT ILLUMINATOS. HIC EXPIANT SCELERA SUA, QUOD DE PRIMO SUMPSERUNT PARENTE, EFFICIENTUR CHRISTICOLE SALUBRITER CONFITENDO TRINUM PERENNE. HOC IOANNES PRESBITER SUB TEMPORE VUISSASCLAVO DUCI OPUS BENE COMPOSIT DEVOTE, IN HONORE VIDELICET SANCTI IOANNIS BAPTISTE, UT INTERCEDAT PRO EO CLIENTULOQUE SUO.

U prijevodu: Ovaj izvor naime prima slabe, da ih učini prosvijetljenima. Ovdje se peru od svojih zločina (grijeha) što su ih primili od prvoga roditelja, da postanu kršćani spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo. Ovo djelo pobožno je načinio prezbiter Ivan u vrijeme kneza Višeslava, i to u čast sv. Ivana Krstitelja, da brani (zagovara) njega i njegova štićenika.⁷⁰

Smatram da treba odbaciti Šeperovu dataciju u 11. st., usprkos tome što i I. Goldstein u najnovijoj sintezi hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti smatra da krstionica pripada 11. st.⁷¹ Na osnovi dekorativnih elemenata, iako i u završnoj fazi pleternog stila jača reljef skulptura i ponovno se vraćaju klasični motivi, ovu krstionicu ipak ne bismo

⁶⁸ Gunjača, *Ispravci i dopune II*, 140.

⁶⁹ Goldstein, *Hrv. r. sr. vijek*, 229 i d.; Na prvi pogled je ipak čudno kako to da anali ne spominju pokrštanje. No, ARF su službeni dvorski anali i u središtu njihova interesa na ovome perifernom području Carstva ponajprije su politička zbivanja. U slučaju Franačke pokrštanje se gotovo može poistovjetiti s politikom, ali i u tome slučaju nespominjanje pokrštanja može biti znakovito. Naime, vjerojatno tada započet proces u uvjetima ratnog stanja nije moguće provoditi, ili je u drugome planu. Nema sumnje da se u prvim desetljećima 9. st. Hrvati pokrštavaju, pa je, prema tome, nedostatak vijesti o tim zbivanjima samo posljedica slučajnosti.

⁷⁰ Prijevod prema Jelovina, *Starohrvatsko kulturno blago*, 20, i Ivšić, *Grafija imena*, 410. Šeperov prijevod donosi i N. Klaić, *Izvori*, 15, no taj je prijevod pretjerano slobodno urađen. Čudno je da se, koliko je meni poznato i prema dostupnoj literaturi, nitko nije detaljnije pozabavio samim natpisom i njegovom simbolikom, a upravo bi jezik i vjerska načela natpisa mogli biti presudni pri samoj dataciji krstionice. Time bi nedvojbeno otpala dilema datacije u 9. ili 11. st. Pojava izraza "peru se" i riječi illumino (osvijetliti, rasvijetliti, ukrasiti), scelus, sceleris (zločin, opačina, nedjelo, zloba, lopov) u dijelu teksta gdje motiv očekuje riječ peccatum (griješ, pogreška, prijestup) također bi mogla biti indikativna. I spominjanje Ivana Krstitelja, u uskoj svezi sa samom funkcijom djela, moglo bi imati i dublje značenje. Osim toga, i izvor (fons, fontis, uz izvor, znači i početak, uzrok) znači u širem smislu kršćanstvo koje papa Ivan VIII. u pismu Branimiru naziva "najbistrijim vrelom s kojega su se njegovi preci pojili slatkim napitkom svetoga nauka". *Epistolae Ioannis VIII, Reg. Vat. I, fol. 73 v, ep. 191.* u Klaić, *Izvori*, 28 i Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII, Split 1990., 47-52. Natpis očividno nudi podatke s područja jezika, povijesti vjerskog učenja i kršćanske simbolike kojima bi se trebalo opširnije pozabaviti.

⁷¹ Goldstein, *Hrv. r. sr. vijek*, 234.

moгли datirati u 11. st.⁷² To je već vrijeme romanike kada se u skulpturi javljaju životinjski i ljudski lik, te strah od praznog prostora (horror vacui). Ovih pak elemenata na krstionici nema ni u naznakama. Osim isklesanoga križa i rubnih ukrasa, praktički je cijela krstionica praznih ploha. Iako su motivi i stil ukrasa krstionice kao pojava mogući i u 11. st., motiv astragala, višestruko raščlanjenje bordure ispod natpisa i velike površine bez ukrasa bit će karakterističnije i vjerojatnije u prelazno doba formiranja pleternih skulptura početkom 9. st. nego u vrijeme prelaženja u romaniku u 11. st.⁷³

Većina Šeperovih argumenata u stvari govori sasvim suprotno od onoga što bi on htio dokazati, ili su toliko labavi da se ne mogu ni koristiti. Jedan od glavnih njegovih argumenata, sličnost natpisa na krstionici s natpisom prokonzula Grgura iz Zadra, uspješno je oborio još Lj. Karaman.⁷⁴ Naime, iako natpisi nedvojbeno pokazuju srodnost u općem dojmu, oni pokazuju ipak mnogo više međusobnih razlika. Primjerice, slova B, D, P i R na natpisu krstionice katkad imaju vertikalnu hastu produženu preko vodoravnih hasta slova, dok Grgurov natpis takvih detalja nema. Ciborij u Zadru također nema ni astragala, dok se sličnost natpisa što se očituje u uporabi jednako velikih slova i njihovu pravilnom rasporedu, te u brižljivoj izradi, prije može zahvaliti boljoj tehničkoj vještini majstora koji su ta dva natpisa klesali u različito doba. Natpis prokonzula Grgura izrađen je u 11. stoljeću u Zadru, gradu neprekinute kulturne i zanatske tradicije još od antičkoga vremena. Natpis pak Višeslavove krstionice, isklesan u prvo vrijeme pokršćavanja Hrvata, sigurno nisu radili domaći slavenski majstori, nego majstori koje su misionari doveli sa sobom, vjerojatno iz svoga kraja ili možda iz bizantske Dalmacije (Zadar, Split).⁷⁵ Stoga upravo toj okolnosti, većoj tehničkoj vještini majstora, treba zahvaliti sličnost ovih dvaju natpisa. Uostalom, sam je Šeper prisiljen konstatirati jednaku rustičnost i nedotjeranost natpisa kneza Branimira i župana Godečaja, iako je prvi iz 9., a drugi iz 11. stoljeća.⁷⁶

Pitanje na koje, međutim, Šeper ne daje odgovor jest kontekst u kojemu se u natpisu krstionice spominje Višeslav. Njegovim vladanjem datira se izrada krstionice. Kako se u formuli datiranja uvijek navodi vladar koji vlada u tome trenutku, upravo će Višeslavova titula kneza biti neoboriv argument protiv datacije krstionice u 11. stoljeće. Dok hrvatski vladari 9. st. nose titulu kneza (dux), u 11. st. u povijesnim izvorima tako se označavaju određeni prestolonasljednik ili suvladar. Nije vjerojatno da bi se datiranje vršilo imenom suvladara ili prestolonasljednika, ignorirajući pritom stvarnoga vladara.

⁷² Karaman, O vremenu Krstionice, 107-109; Danas uglavnom sve više autora pokršćavanje promatra kao dugotrajan proces, ali ga smješta u razdoblje od 7. do 9. st., a čini se da je glavnina stanovništva pokršćena u vrijeme Bazilija I. ili neposredno nakon njegove smrti, u svakom slučaju u doba Branimira.

⁷³ Karaman, n. dj. 107.

⁷⁴ Isto; Usp. i M. Suić, Prilog tumačenju latinskih srednjovekovnih natpisa, Zbornik Narodnog muzeja, IX-X, Beograd 1979, 198-199.

⁷⁵ Ako je nastala na istočnoj obali Jadrana, što je prema današnjim saznanjima nemoguće dokazati. No, isto će biti i ako je krstionica izrađena u Veneciji. Po mome mišljenju vjerojatnije je da je izrađena u Zadru negoli u Veneciji, već i zbog samih njezinih dimenzija. Zadar je, osim toga, stariji grad s neprekinutom zanatskom tradicijom iz antičkih vremena. Vidi i Rapanić, Predromaničko doba, 86-87 i dalje 189-192.

⁷⁶ Šeper, Der Taufstein, 8; Karaman, O vremenu krstionice, 108; U prilog se može uzeti i nadgrobni natpis kraljice Jelene iz druge polovice 10. st.

I redosljed i vrijeme vladanja hrvatskih vladara 11. st. dobro su poznati. Kao suvladari, odnosno prestolonasljednici, u 11. st. poznati su Zvonimir i Stjepan, ne i Višeslav.⁷⁷ Osim toga, od vremena Stjepana Držislava, možda i od Tomislava, hrvatski vladari redovito nose titulu kralja.

Šeper je pogriješio i pozivajući se na Ivšićev rad,⁷⁸ smatrajući kako Ivšić zaključuje da se na osnovi pisanja Višeslavova imena na krstionici, ova može datirati tek potkraj 10. st.⁷⁹ No, S. Ivšić u spomenutom radu tvrdi upravo suprotno, dokazujući da je, u stvari, bila netočna Šišićeva transkripcija natpisa. On je konstatirao da se oblik imena WISSASCLAVO, kako ga je pročitao Šišić, nikako ne može datirati u vrijeme oko 800. g. zbog slova "i" koje bi trebalo reflektirati stariji glas "y". Ustanovivši da je ispravna transkripcija imena u stvari VVISSASCLAVO, tj. Vuissasclavo i da je Šišić pogriješio, on zaključuje: "Utvrđena zbiljska grafija ne protivi se datiranju naše krstionice, što se izvodi na osnovi drugih kriterija."⁸⁰ Prema tome, Ivšić podržava Šišićevu i Karamanovu dataciju oko 800. g., no upućuje na pogrešnu Šišićevu transkripciju imena prema čijemu bi se obliku pisanja imena Višeslav krstionica doista morala datirati u kasnije vrijeme.

Moguće prigovore da je ovo djelo nedovršeno rad također treba odbaciti iz više razloga. Nije vjerojatno da bi se na nedovršeno djelo stavljao natpis koji logično dolazi na kraju. I sam odnos površine kamena i reljefa pokazuje da je krstionica dovršen rad. Križ je izbočen, izdignut iznad ostale površine, a ne uklesan, što pokazuje da je ostatak plohe namjerno otklesan. To je neoboriv dokaz da je krstionica ipak potpuno dovršeno djelo.

I konačno, iako se ne odnosi izravno na vladavinu kneza Višeslava, djelo De administrando imperio bit će jedan od ključnih izvora za rješavanje ove problematike. Car donosi priču o pokršćavanju Hrvata u dvije varijante s vrlo sličnim imenima vladara (Porga, Porin), i izgleda gotovo sigurno da se u jednoj od njih ime deformiralo dok je stiglo do cara. Ne bi smjelo biti dvojbe da u tome vladaru treba vidjeti Bornu.⁸¹ Proces dakle počinje u vrijeme kneza Borne, ali tada očito ne završava. Vrijeme Borne, kao i ono nakon njega, vrijeme je političke prevlasti franačke države. To je i vrijeme aktivnoga procesa pokršćavanja, procesa koji, gotovo sigurno, nije tekao ni brzo ni lako. Stoga u Višeslavovoj krstionici treba vidjeti dokaz nastavka, a ne početka pokršćavanja. Ako je proces započeo Bornom, onda za Višeslava on može biti jedino nastavljen, a kako je Bornina vladavina povijesnim izvorima pouzdano utvrđena, bit će time posredno potvrđeno i vrijeme u kojem je, po svoj prilici, vladao Višeslav.

I na kraju, vratimo se pitanju koje je mučilo mnoge stručnjake, a osobito N. Klaić. Naime, budući da je krstionica nađena u Veneciji, a njezina tradicija do sredine 18. st. nepoznata, da je iz drugih povijesnih izvora nepoznat knez Višeslav u Hrvatskoj, te da

⁷⁷ Karaman, n. dj. 109 i bilj. 5.

⁷⁸ Ivšić, Grafija imena, 410-411.

⁷⁹ Šeper je očividno krivo shvatio tekst i ono što je Ivšić želio reći, pa je u skladu s time donio i krivi zaključak, a time otpada i jedan od njegovih argumenata za kasnije datiranje krstionice. Šeper, Der Taufstein, I i d. To je previdjela i N. Klaić, Povijest Hrvata, 197 i bilj. 79, prihvaćajući Šeperovu dataciju i njegovu argumentaciju. Usp. Ivšić, n. dj. 410-411, (27 po Klaić).

⁸⁰ Ivšić, n. dj. 411.

⁸¹ Const. Porf., DAI 30, 145; 31, 148; Gunjača, Ispravci i dopune II, 126-141.

"... tekst natpisa i ne daje nikakvo, uporište za tvrdnju o hrvatskom knezu Višeslavu",⁸² pitanje je radi li se uopće u slučaju ove krstionice doista o hrvatskome knezu. No, upravo će datacija u treće desetljeće 9. st. biti glavni argument za potvrdni odgovor. Jer svršetak "sclav" u kneževu imenu nedvoumno pokazuje da se radi o slavenskome knezu. Kako su prvi Slaveni koji primaju kršćanstvo upravo Slaveni na području rano-srednjovjekovne hrvatske kneževine, to će biti i presudan argument u prilog tvrdnji o hrvatskome knezu Višeslavu. Ostatak Slavena na Balkanu, prema poznatim nam činjenicama,⁸³ organizirano je pokršten u vrijeme cara Bazilija I, a otprilike u isto vrijeme pada i misija slavenskih apostola Konstantina i Metoda među Slavenima u Panoniji. Zato doista više ne bi trebalo dovoditi u sumnju povezanost krstionice kneza Višeslava s Hrvatima na istočnoj obali Jadrana. Pitanje što se s krstionicom zbivalo od 9. st. do pedesetih godina 19. st. vjerojatno će zauvijek ostati bez odgovora.

Zaključak

Prema današnjim saznanjima izgleda neporecivo kako je glavni val pokrštavanja Slavena na teritoriju ranosrednjovjekovne Hrvatske uslijedio tek dolaskom Franaka i, otprilike istovremenim formiranjem prvih državnih tvorevina. Prvi Slaveni na istočnoj jadranskoj obali koji primaju kršćanstvo su upravo Slaveni na području gdje će se razviti hrvatska kneževina. Višeslavova krstionica očividno je u uskoj svezi s ovim procesima. Jelićevo mišljenje o Višeslavu kao prvome hrvatskome knezu i Šišićeva o Višeslavu kao ocu kneza Borne, prvoga poznatoga i pisanim izvorima potvrđenoga vladara, ne potvrđuje ni jedan drugi sačuvani povijesni izvor. Kako, osim kamene krstionice, za kneza Višeslava nema drugih povijesnih potvrda, Jelićeva i Šišićeva teza bila je zasnovana samo na stilskim karakteristikama krstionice i mišljenju tadašnjih autoriteta R. Cattanea i E. Stükelberga. Na taj su način Jelić i Šišić stvorili predalekosežne zaključke. Podržao ih je Lj. Karaman koji je krstionicu i dopremio u Zagreb. On je na osnovi dekorativnih elemenata zaključio kako krstionicu treba datirati u ranije razdoblje predromaničke skulpture prelaznoga stila oko 800. g.

Po svemu sudeći, bit će ipak vjerojatnije da je prvi knez Hrvata bio Borna, u prilog čemu govore činjenice koje je teško ignorirati. Iako nema konkretnih povijesnih potvrda, čini se vrlo vjerojatnim da je Borna vladao duže nego što je do sada smatrala historiografija. Ne imajući boljega rješenja a u nedostatku pisanih izvora, povjesničari su prihvatili Šišićeva mišljenje kako Borna vlada od 810. g. Prihvati li se teza da Hrvati uz pomoć Franaka stvaraju kneževinu, onda i Bornin ažuran odnos prema svojoj vazal-skoj obvezi dosta rječito govori o tome kako se Borna Francima osjeća dužnim. U vrijeme Ljudevitova ustanka Borna osobno odlazi caru po upute. Stoga je opravdana pretpostavka da upravo Borna Franci u ruke daju vlast pod određenim uvjetima, a svč se to događa početkom 9. st., najvjerojatnije u vrijeme franačko-bizantskog rata. To je trenutak kad možemo smatrati da započinje istinsko stvaranje državne organizacije, stvaranje buduće hrvatske države. U skladu s franačkom državnim i vjerskom politikom u to vrijeme treba smjestiti i početak aktivnijega pokrštavanja Slavena. Efikasnost toga

⁸² Klaić, n. dj. 198.

⁸³ Const. Porf., 29, u Tomašić, Konstantin, 68 i 69. Usp. i Suić, Ocjena radnje Luje Margetića, 96.

procesa ovisila je o uspješnim političkim okolnostima i temeljitoj pripremi, uz nužnu podršku vladara, dakle Borne, misionarima. On nije imao razloga, a ni mogućnosti, takvu podršku odbiti. No, čini se da zbog sveukupnih zbivanja na koja Borna nije mogao utjecati, proces pokrštavanja dobiva puni zamah tek nakon njegove smrti. O ovome pak vremenu nemamo pisanih izvora, ali krstionica na kojoj je sačuvano ime kneza Višeslava svojim stilskim karakteristikama s vrlo mnogo vjerojatnosti upućuje da je nastala početkom 9. st. Kako nema prihvatljivih argumenata kojima bi se opovrglo mišljenje da je rađena upravo za uporabu na hrvatskome prostoru, ona neposredno upućuje na kneza koji tada na tome prostoru vlada, a to je Višeslav. Kronologija hrvatskih vladara 9. stoljeća relativno je dobro poznata i sve govori u prilog tome da ipak u knezu Višeslavu treba vidjeti prvaka koji vlada nakon Borna nasljednika Vladislava i za kojega je aktivno nastavljen proces pokrštavanja. Potvrđuju to i vijesti cara Konstantina Porfirogeneta.

Na osnovi ovakvoga viđenja povijesnih okolnosti i zbivanja krstionicu i vladavinu kneza Višeslava trebalo bi datirati trećim desetljećem 9. st. Iz sličnih razloga dataciju u 11. st. treba odbaciti jer ni povijesna zbivanja ni stilske karakteristike ne govore u prilog takvu mišljenju. Protive se tome i naslovi hrvatskih vladara 11. st. i poznata imena suvladara i prestolonasljednika. Od vremena Stjepana Držislava hrvatski vladari redovito nose titulu kralja. Osim toga, proces glavnoga pokrštavanja u 11. st. već je završen.

Pri sadašnjim saznanjima, mjesto izrade krstionice ostaje nepoznato. Bez odgovora ostaje pitanje je li ikad uopće i isporučena naručiocu, te što se s njom događalo od 9. do 19. st. Možda buduća istraživanja ponude prihvatljive odgovore i na ova pitanja.

Zusammenfassung

DIE TAUFKAPELLE DES FÜRSTEN VIŠESLAV UND SEIN PLATZ IN DER CHRONOLOGIE DER KROATISCHEN HERRSCHER

Vladimir Posavec

Die Hauptwelle der Christianisierung der Slawen auf dem Gebiet Kroatiens der Frührenaissance erfolgte erst nach dem Vordringen der Franken und durch die gleichzeitige Schaffung des kroatischen Staates. Mit diesen Vorgängen steht die Taufkapelle des Fürsten Višeslav in engstem Zusammenhang, und auf Grund dekorativer Elemente muß diese in die Frühepoche vorromanischer Skulptur der Übergangszeit datiert werden. Diese Taufkapelle ist Zeuge der Fortsetzung der Christianisierung, die auf kroatischem Raum während der Herrschaft des Fürsten Borna einsetzte, der nach schriftlichen Urkunden der erste kroatische Herrscher war. Borna hatte als fränkischer Vasall weder Gründe, noch die Möglichkeit, den Missionären seine Unterstützung zu verweigern, aber wegen der allgemeinen Entwicklung, auf die er keinen Einfluß hatte, kommt diese Christianisierung erst nach seinem Tode voll in Gang. Über diese Zeit haben wir keine schriftlichen Unterlagen. Im Kontext der geschichtlichen Ereignisse richtig gedeutet, wird die Taufkapelle von Višeslav zu einem wesentlichen Zeugen der Christianisierung der Kroaten im Laufe des dritten Jahrzehnts des IX. Jhs., und durch ihre Aufschrift weist sie auf den Fürsten hin, der damals in diesem Raum herrscht. Da die Chronologie der kroatischen Herrscher im IX. Jh. relativ gut bekannt ist, verweist alles darauf, daß Višeslav nach Borna's Nachfolger Vladislav die Herrschaft übernimmt. Die Datierung der Taufkapelle ins XI. Jh. ist also zu verwerfen.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS

Ivan KAMPUŠ

Ivica PRLENDER

Tomislav RAUKAR

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ul. Ivana Lučića 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 140 kuna

Izdanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Garićgradska 6 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, travanj 1997.